

Nijlense "heksen" slachtoffer van barbaarse vervolging

• Tot op vandaag kunnen we zogeheten "heksen-kruisen" ontdekken op sommige oude, Nijlense boerderijen. Zij bewijzen dat, niet eens zo lang geleden, onze mensen vast geloofden aan "de kwade hand", die ze met allerlei middelen wilden bezweren. Nu lijkt dit misschien een onschuldige vorm van bijgeloof. Nochtans was er een tijd dat duizenden, beticht van tovenarij en vleselijke omgang met de duivel, meedogenloos naar de brandstapel geleid werden.(1) Bij een bezoek aan de tentoonstelling "Heksen in de Zuidelijke Nederlanden" te Lier, ontdekten we in de trieste lijst ook enkele vermeende Nijlense heksen, die in 1589 - 1590 voor de Lierse vierschaar moesten verschijnen. Voor Cathelyne Van den Bulcke, die woonde aan de "paeshoeck" te Nijlen, eindigt het nu volgend verhaal op een brandstapel...

1580: Lier in het protestantse kamp

De Lierse heksenprocessen vallen in een ellendige tijd van dood en vernieling. Tijdens de godsdienstoorlogen kiest Lier voor de Partij van de Opstand tegen Spanje. In 1580 tekent een afgevaardigde van het Lierse schepenkollege de verbondsakte van de Unie van Utrecht. Lier behoort nu officieel tot het protestantse kamp. Dat brengt echter rust noch vrede. De Sint-Gummaruskerk wordt in de nacht van 9 op 10 april geplunderd. De slecht betaalde soldaten van de opstandige Staten-Generaal persen ook regelmatig onze bevolking af. Zo stelen Engelse troepen in 1580 - 1581 het vee van de pachthoven. Door verraad valt Lier in 1582 opnieuw in Spaanse handen. In de dan ontketende "Spaanse furie" wordt dagenlang geplunderd en gebrandschat. In het bloedbad wordt niemand ontzien: zowel katholieken als hervormden moeten eraan geloven. Noodgedwongen treedt Lier dan in augustus 1582 toe tot de Katholieke Unie van Utrecht.

Ondertussen zijn de dorpen en gehuchten van de Lierse bijvang vaak niet meer dan zwartgebrande puinhopen.

In 1586 kennen we hier de grootste hongersnood uit de voorbije eeuwen. Stockmans vertelt in zijn "Geschiedenis der gemeenten Bevel, Kessel, Nijlen..." hoe in 1611 onze parochiekerk nog steeds een ruïne was...

Den dieren tydt

Oorlogen, muitende soldaten zijn onweerlegbaar een gesel... vooral voor de kleine, weerloze lieden. Maar ook louter economisch zit het in de jaren 1580 - 1590 rotslecht. Door de toenemende armoede neemt de vraag naar het dure Lierse lazuursteekwerk snel af. Het privilege van de Lierse veemarkt wordt verder ondergraven door de opstand die Noord en Zuid in twee kampen verdeelt. En de gunstige ligging aan beide Neten wordt door de overheid niet planmatig benut voor de nochtans zo belangrijke graanhandel.

Ondertussen wordt ons dorp steeds weer afgestroopt. Geen wonder dus dat Anneken Faes, een van onze Nijlense vermeende heksen, als erg jong kind reeds haar ouders moest verlaten om in Holland te gaan bedelen "deur den dieren tydt, die nu onlanx heeft geweest".

Herstel van het regime en heksenmanie

Vanaf augustus 1582 bevinden onze contreien zich officieel weer in het Rooms-Katholieke kamp. Er wordt gewerkt aan het herstel van een sterk gehavende kerkgemeenschap. De kerk wil b.v. allerlei vormen van magisch bijgeloof bestrijden en wordt hierin bijzonder actief geholpen door de in eer herstelde wereldlijke, Spaansgezinde machthebbers..., die zo meteen ook hun eigen positie versterken (sic). Een der hoofdrolspelers in ons verhaal is niet toevallig de meedogenloze Lierse schout Willem Brant, heer van Bouwel. Hij legde in 1570 de eed af en moet een trouwe dienaar geweest zijn van de Spanjaarden. Zo wordt Willem Brant reeds in 1577 door de Partij van de Opstand (de protestanten) gevangen genomen en uit zijn ambt ontzet. Pas na de machtsovername door de Spanjaarden in 1583 zal hij opnieuw schout worden... en zich ontpoppen als een ongewoon drieste heksenvervolger.

Nijlens "simpel meysken" Anneken Faes wordt heks verklaard

Vooraf vrouwen worden ervan verdacht een pakt met de duivel af te sluiten. De in 1487 door twee dominicanen gepubliceerde "*Heksenhamer*" of "*Malleus Maleficarum*" ademt een geest van vrouwenhaat en vormt de basis van een gruwelijke heksenjacht, die in onze streken meer dan een eeuw zal duren. (2) Dit boek leert onder meer hoe men heksen kan herkennen en hoe men ze moet ondervragen.

Dat zelfs kinderen het slachtoffer werden van die heksenwaan, bewijst wat volgt.

Op 26 augustus 1589 worden het 14-jarige Anneken Faes en haar moeder Lysbeth Stryckaerts uit Nijlen aangehouden. Aanleiding tot hun arrestatie is, voor zover we konden nagaan, enkel hun slechte naam en een aangifte door drie onbetrouwbare personen. "*Tsimpel meysken*" Anneken Faes is eigenlijk nog een kind, klein en teer van gestalte. Ze is bovendien "*cranck van sinnekens ende niet vroet of wys*". Schout Willem Brant beschuldigt het veertienjarige kind ervan melk en een paard te hebben betoverd (!), met de geesten te hebben gesproken, God te hebben verloochend en een aanhangster te zijn van de duivel. Die onzin wordt vanzelfsprekend niet dadelijk beaamd door het kind, zodat de Lierse schepenen haar "*ter scerper examinatie*" veroordelen. Omwille van haar jeugdige leeftijd en haar zwakke gestel wordt ze echter "slechts" gezeseld. Tijdens de marteling worden steevast de namen van andere heksen gevraagd.

Het ongelukkige Anneken vernoemt Cathelyne Van den Bulcke en Anna Cops (of Coppens)...., die daarop ook aangehouden worden.

Nu dient hier gezegd dat in de Lierse heksenprocessen de gewone ("ordinaire") procedure wordt gevolgd. Anneken Faes wordt dus verdedigd door een advocaat: Verwilt. Deze dient op 17 november 1589 een genadeverzoek in, waarbij hij wijst op de ellendige oorlogsomstandigheden en de grote armoede van Annekens ouders (het kind moest immers in Holland gaan bedelen). Anneken bekent - om verdere marteling te vermijden? schuld en zegt verleid te zijn door Cathelyne Van den Bulcke. Inderdaad, na goed zeven maanden wordt Anneken Faes op 20 april 1590 vrijgelaten. Als straf moet zij onder meer elke vrijdag vasten.

Lysbeth Stryckaerts, de zwangere moeder van onze jonge Nijlense heks, werd reeds in september 1589 vrijgelaten, nadat zij onder ede beloofd had op het eerste verzoek van de schout naar de gevangenis terug te komen. Zij ontsnapte blijkbaar aan de lugubere dans...

HEKSENPROCESSEN

Een heksenproces werd praktisch altijd inquisitoriaal gevoerd, niet accusatoir. Dit wil zeggen dat het niet op gang gebracht werd door een formele aanklacht, maar integendeel gebaseerd was op het onderzoek van gerechtsinstanties. De Lierse processen werden verder volgens de gewone procedure gevoerd, d.w.z. dat de beschuldigde werd bijgestaan door een raadsman. In 's Gravenbrakel bekwamen de heksen zelfs deze gunst niet: de sukkels werden volgens de buitengewone (extraordinaire) procedure gevonnist, zonder advocaat. Het kwaad moest immers zo snel mogelijk uitgeroeid worden!

Cathelyne: aangehouden door twintig soldaten...

Cathelyne Van den Bulcke leefde aan de "*paeshoeck*" te Nijlen (nu nog hebben wij een Paashoekstraat!). Zij werd wellicht het slachtoffer van een kinderlijke wraak met dramatische gevolgen. Cathelyne had immers aan de stiefvader van Anneken Faes eens verklapt dat het kind niet op bedevaart was gegaan, maar met haar dienstmeisje was blijven spelen. En, zoals gezegd, wees Anneken de ongelukkige Cathelyne aan als medeheks.

Cathelyne Van den Bulcke wordt aldus op 8 november 1589 aangehouden door de meier van Emblem, bijgestaan door een sergeant en liefst twintig soldaten. Haar eveneens aangehouden zoon, Hans Van Ballaer, wordt op 10 november reeds vrijgelaten. Cathelyne heeft minder geluk. Zij heeft volgens sommige getuigen een slechte faam, blijkt niet al haar kristelijke gebeden te kennen en bovendien werd haar moeder te Poederlee als

Een op heksen vaak beproefde pijniging: ophanging en geseling (illustratie T.J. Bragt, 1685).

heks verbrand. De genadeloze schout Willem Brant verwerpt haar verzoek tot wat we nu zouden noemen "voorlopige invrijheidstelling". Op 5 en 6 december 1589 worden de getuigen "ten laste" gehoord. Er worden Cathelyne een aantal ongelukken verweten (een paard dat ziek werd, een huis dat afbrandde...) die steunen op het gerucht dat zij zou kunnen toveren. Ook het beven en de vale gelaatskleur van de beschuldigde gelden als slechte tekens..., en dat terwijl de ongelukkige vrouw plichtsgetrouw gedurende lange tijd haar zieke man verzorgde en daardoor helemaal verzwakte.

De getuigen "ten gunste" worden gehoord door de Lierse rechtbank op 9 december 1589. Zo verklaart Anna Bellens dat Cathelyne kaarsen offerde in de kerk van Nijlen en er te biechten ging. Merkwaardig is dat de pastoor van Nijlen moedwillig weigert als getuige op te treden. E.H. Van den Bloecke, pastoor van Herenthout, getuigt daarentegen dat Cathelyne een eervolle vrouw is, die tijdens de afwezigheid van de pastoor van Nijlen bij hem is komen biechten...

Deze getuigenissen zijn voor de verdwaasde schout en schepenschaar echter waardeloos en de arme Cathelyne wordt tot de martelkamer veroordeeld. Hierbij dient opgemerkt dat de overigens vreselijke, onmenselijke martelingen niet als een straf werden beschouwd (sic), maar wel als een middel om de waarheid te achterhalen. Ik vraag mij wel af welk leven de enkele moedigen, die hun onschuld volhielden en de martelkamer overleefden, met hun geradbraakt lichaam nog hebben geleid...

Moonvaeyer... Cathelynes duivel

Op 19 december 1589 wordt Cathelyne gepijnigd door een beul van buiten de stad (van Antwerpen?). Zij moet een taaie, moedige vrouw geweest zijn, want tijdens haar marteling geeft ze niets toe. Eenmaal buiten de martelkamer wordt zij echter gewillig en geeft de beulen de antwoorden die zij wensen. Cathelyne vindt een eigen, persoonlijke duivel uit: *Moonvaeyer*. Op weg naar een beemd van de Nete had zij een "wit dinck" gezien (waarschijnlijk van uitputting!) dat kirde zoals een duif, maar een door haar duivel meegebrachte geest was. Moonvaeyer ontmoette zij voor het eerst in 1588 tijdens het hooien. Hij beloofde haar een luilekker leven, indien zij in hem geloofde en haar man verzaakte (wat Cathelyne, blijkens de feiten, nooit deed!). Verder vragen de schepenen of Cathelyne geen tovertruc kent om gemakkelijk boter te verkrijgen. Ja, zegt zij, door met een stok in water te roeren. Op uitdrukkelijke vraag van de vierschaar bekent de vrouw verder gedwongen geslachtsgemeenschap met de duivel. (3) Deze bekentenis betekent meteen haar doodvonnis.

DE PASTOOR DER TOOVENARESSEN

Cornelis Loos, kapelaan te Brussel, is schrijver van "De vera et falsa magica" (+1591). In dit handschrift stelt hij onder meer onomwonden dat er geen pakt bestaat of mogelijk is tussen duivel en mens, en verder: dat duivels geen lichaam hebben en vleselijke omgang tussen duivel en mens niet bestaat. Zijn geschrift werd helaas, voor het kon gedrukt worden, onderschept en Loos moest zijn stellingen afzweren. Een en ander sloot niet uit dat de kapelaan "pastoor der toovenaresen" bleef. Hij is een der weinige geestelijken die met nuchter, gezond verstand de heksenfobie overwon!

Naar de brandstapel

Doordat Cathelyne Van den Bulcke buiten de gevangenis, onder de blauwe hemel, haar "bekentnissen" herhaalde, was voor de schepensbank het definitieve bewijs geleverd. Al smeekte de arme vrouw haar rechters op de knieën om genade, het mocht niet meer baten. Op 20 januari 1590 wordt Cathelyne op de markt van Lier verbrand, na eerst te zijn gewurgd...

Anna Cops: verbannen

Tot hier het verhaal van een Nijlense "heks". Cathelyne Van den Bulcke werd het slachtoffer van een zich herstellende kerkelijke en wereldlijke overheid, van een algemeen heersende, duistere angst... en niet minder van de lasterpraatjes, die vooral in troebele tijden een dorpsgemeenschap teisteren.

Hoe verging het nu Anna Cops of Coppens, wier naam eveneens door Anneken Faes genoemd werd? Anna Cops was niet van Nijlen, woonde waarschijnlijk binnen Lier. Ook zij vraagt vruchteloos een voorlopige invrijheidsstelling. Ook zij wordt gemarteld en ze geeft toe een heks te zijn. Aan de pastoor van Sint-Gummarus vertelt zij echter de bekentnissen enkel uit vrees voor de pijniging te hebben afgelegd. Vermits zij haar schuld niet bevestigt "onder de blauwe hemel" wordt zij op 19 april 1590 niet ter dood veroordeeld, maar wel voor zeven jaar verbannen uit Lier en de Bijvang. Hoe lang zij haar proces nog overleefd heeft, weten wij niet. De genadeloze schout Willem Brant echter, stierf in 1591. Niet zonder moeite vergeven wij hem en de Lierse schepenen hun zware fouten... al verdienen zij wel eventjes door Moonvaeyer of andere door hen afgedwongen duivelen geroosterd te worden! ➤

Is de duivel dood?

De vraag of de duivel al of niet bestaat, wordt ook vandaag nog gesteld. Zo verscheen in 1989 te Parijs nog een boek onder de titel "*Le diable, oui ou non*" (De duivel, ja of neen). En in het boek "*Het geloof van een kardinaal*", verschenen in 1988 bij Pelckmans in Kapellen, verklaart kardinaal Danneels: "*Onze cultuur heeft het enorm moeilijk om het kwaad te verpersoonlijken. Ikzelf heb nooit ernstig getwijfeld aan het bestaan van de Boze*". Wij vragen ons hierbij wel af wie in ons verhaal het kwaad verpersoonlijkte: een arme, uitgeputte vrouw die na duivelse marteling op telkens herhaalde vragen geslachtsgemeenschap met een voor de gelegenheid uitgevonden kwelgeest bekennt, dan wel haar beulen. Beulen die door hun handelingen het kerkelijke en wereldlijke gezagsapparaat wensten te bevestigen in een herwonnen machtspositie. Zo lief we een dienende, liefdevolle Kerk hebben, zo zeer voelen we afschuw voor een onverbloemde en soms met vreselijke middelen heersende Kerk. Om het met de woorden van Mgr. Danneels te zeggen: *Het kwaad is subtiel, het heeft een strategie...*

*Walter Caethoven.

Nijlense heksen - verwijzingen

(1) - Toverpraktijken werden reeds lang voor de periode van de grote Europese heksenvervolging bestraft. Alleen werd toverij niet rechtstreeks in verband gebracht met de duivel en niet bestraft met de dood. In de loop van de 15de eeuw werd toverij geleidelijk diabolisch: de tovenares werd een heks, omdat ze een pakt gesloten had met de duivel.

(2) - Natuurlijk leed niet iedereen aan de heksenmanie. Johannes Wier (1515-1588), een calvinistische geneesheer, zegt in een boek dat de duivel weliswaar bestaat, maar dat heksen in werkelijkheid zieke vrouwen zijn die lijden aan waanvoorstellingen of dementie - en als dusdanig medisch moeten behandeld worden. Vanaf 1640 ontstond in brede kringen twijfel en afkeer tegenover de orgie van processen, martelingen en foltering. De laatste heksen werden niet meer verbrand, maar verbannen of gewoon vrijgelaten. Ondertussen waren wel hele families uitgeroeid, waarbij door het mechanisme van de verklikking zelfs invloedrijke personen en kloosterlingen niet gespaard bleven. In 1592 werd hekserij tot afgrijselijk misdrijf verklaard; in 1680 werd ze opnieuw uit de kriminele sfeer gehaald.

(3) - Volgens de middeleeuwse bevindingen blijkt de duivel van het mannelijk geslacht te zijn. Zijn lichaam, evenals zijn "zaad", zou ijskoud aanvoelen. Mijn lieve Lezeressen kunnen zich ondertussen troosten met de gedachte dat blijkbaar het kwaad niet uitsluitend aan vrouwen werd geweten... al ontspringen de warm-aanvoelende middeleeuwse mannen ondertussen wel mooi de verschrikkelijke repressiedans.

WEERWOLVEN

Ook mannen ontsnapten niet aan de alom-aanwezige angst voor hekserij en toverij. In Mechelen werden mannen in 1598, 1642 en 1649 ervan beschuldigd als weerwolven kinderen te hebben doodgebeten. En Cathelyne Van de Bulcke vertelde tijdens haar ondervraging op de pijnbank dat zich ten N.W. van Lier 8 weerwolven ophielden. Volgens Cathelyne waren het echter kinderen die door hun ouders waren verstoten.

Een weerwolf (houtsneede uit de 16de eeuw van Lucas Cranach de Oude).

BRONNEN

- * "*Heksen in de Zuidelijke Nederlanden*", Algemeen Rijksarchief Brussel, 1989
- * *Tentoonstellingscatalogus "Heksen in de Zuidelijke Nederlanden"* Algemeen Rijksarchief Brussel, 1989
- * *Heksenprocessen in de Nederlanden*, Davidsfonds Leuven, 1982
- * "*Bezem en kruis*", R. Lambrechts, Kempische Boekhandel Retie, 1974
- * "*Geschiedenis der gemeenten Kessel, Bevel, Nylen, Emblehem en Gestel*", J.B. Stockmans, Lier, 1910
- * *In de romanreeks van het Davidsfonds verscheen in 1980 "Wij, heksen" van R. Pieters. De roman is gebaseerd op het proces van Jeanne Panne die in 1650 te Nieuwpoort werd verbrand.*